

Johanne A. van Archem

Van alle tijden

Roman

Van Johanne A. van Archem verschenen eerder bij
Uitgeverij Zomer & Keuning o.a.

Engele

Een uur van onbedachtzaamheid

Goede hoop

De grote brand

Schemerduister

Na de bevrijding

Isabel

Johanne A. van Archem

Van alle tijden

Uitgeverij Zomer & Keuning

ISBN 9789020540413

ISBN e-book 9789020540420

NUR 344

© 2021 Uitgeverij Zomer & Keuning

Postbus 13288, 3507 LG Utrecht

Omslagontwerp Liesbeth Thomas, t4design

www.romanserie.nl

www.zomerenkeuning.nl

Alle rechten voorbehouden

Uitgeverij Zomer & Keuning vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze om te gaan met natuurlijke bronnen. Voor de papieren editie van deze uitgave is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan zeker is dat de productie niet heeft geleid tot bosvernietiging.

Voorwoord

Het boek dat u nu in handen heeft is fictie.

Op verzoek van Gerard Huis in 't Veld uit Nijverdal, die al jaren studie maakt van de donkere periode 1940-1945, heb ik meerdere gebeurtenissen uit die tijd opgenomen in deze roman, gebeurtenissen die hebben gespeeld in de omgeving Noord-Twente en Zuid-Salland.

Het zijn authentieke verhalen over een tijdperk dat nog steeds niet voorbij is en misschien wel nooit zal zijn. De mensen die de oorlog 1940-1945 hebben meegemaakt, worden zo langzamerhand oud, heel oud. Hun verhalen zullen op een dag niet meer gehoord worden.

Met dank aan Gerard Huis in 't Veld.

Hoofdstuk 1

Joke Molenaar keek verbijsterd naar haar verloofde Thijs Haselaar. ‘Wat zeg je?’ bracht ze uit.

Ze was op alles voorbereid, zelfs nog op commentaar op haar voorstel. Thijs kon een pietje-precies zijn op bepaalde gebieden. Soms verdacht ze hem van verwaandheid. Dat was niet zo vreemd als je naar de moeder van Thijs keek. Met haar hadden wel meer mensen moeite.

Maar hier was ze niet op voorbereid.

Ze had goed nieuws voor hem en natuurlijk ook voor haarzelf, had ze opgewonden gedacht toen ze met hem had afgesproken, zomaar op een doordeweekse avond. Hij reageerde niet al te enthousiast op het nieuws, waarop ze herhaalde dat het belangrijk was.

Kortaf vertelde hij dat hij ook iets had om mee te delen. Misschien had hij wel hetzelfde als zij. Dan moesten ze een keuze maken, dat was niet erg, daar kwamen ze wel uit. Ja, ze hadden toch plannen voor een leven samen?

Eigenlijk was het raar, bedacht ze later pas. Thijs kwam meestal gewoon naar haar huis om haar op te halen, maar deze keer wilde hij haar ontmoeten bij het bankje in het bos. Ze had er niets achter gezocht. Ze was te blij en te vrolijk: ze hadden toezegging voor woonruimte, en dat in deze tijd. De woningnood was schrikbarend in deze tijd, een jaar na de oorlog.

De bevrijding was een groot feest geweest, maar daarna kwam de nuchtere realiteit. Alles was gebombardeerd: de bruggen, de huizen, de wegen. Het land lag in puin.

De opbouw was in gang gezet, maar het ging lang niet snel genoeg, zoals de kranten schreven. De bureaucratie was alweer volop aanwe-

zig. Alles duurde even lang. De ambtenarij vergaderde eindeloos over de onnozelle zaken en de fabrieken konden niet draaien, want de handel was nog lang niet op orde. Mensen leefden op en met elkaar in veel te krappe ruimtes, en dan ontstonden er problemen.

Maar voor Joke gold dit vanavond allemaal eventjes niet, ze was kalm naar het bos gewandeld. Ze liep meestal, fietsen deed ze niet graag op die lompe, zware oorlogsbanden, ook al was ze blij dat ze nog een fiets had. Het was zwaar trappen. Joke liep liever.

Thijs wachtte al, zag ze blij toen ze aan kwam lopen.

Ze bleef even staan op een plekje waar hij haar niet meteen kon zien. Ze was blij met hem, ook al was haar familie wat minder blij over haar keuze. Maar dat kwam wel in orde als ze een keer getrouwd waren, dacht ze optimistisch.

Twee jaar geleden had ze Thijs ontmoet. Hij was ondergedoken bij een oude tante van hem, die naast de familie Molenaar woonde. Hij moest zich melden voor de Arbeitseinsatz, en dat wilde hij niet. Hij dook onder, net als zovelen, niet ver van zijn eigen ouderlijk huis, maar ver genoeg om uit zicht te zijn.

Het was misschien geen liefde op het eerste gezicht, maar wel op het tweede. Joke wist wel dat haar broer Jan vanaf het begin niet gecharmeerd was van haar keuze. Moeder liet zich er niet over uit, maar haar gedrag liet zien dat ze niet overliep van enthousiasme. Zij had ook wel andere zorgen, toen en ook nu.

Thijs was misschien niet de sterke eik, die ze had gehoopt dat hij zou zijn, maar hij was haar tot steun geweest in die afschuwelijke, spannende maanden vlak voor de bevrijding.

Vader Molenaar was diep in het verzet werkzaam en was in februari 1945 opgepakt. Waar de Duitsers hem heen hadden gebracht of wat er nog meer voor vreselijks met hem was gebeurd, wist niemand. De spanning was moeilijk te verdragen geweest.

Je hoorde regelmatig van executies in dat laatste oorlogsjaar. Leefde vader nog wel? Hij was toch niet op een ongelukkige dag meegenomen naar een plek waar ze hem hadden neergeknald?

Een week voor de bevrijding waren er nog vijftien mannen vlak bij Wierden doodgeschoten, ze waren net als vader opgepakt vanwege verzetsactiviteiten. Toen die executie bekend werd gemaakt, werd de familie Molenaar met een radeloze angst overspoeld. Was vader een van die vijftien?

Thijs was er, had haar getroost, haar bemoedigend toegesproken. Natuurlijk kwam haar vader terug, het was kort voor de bevrijding... 'De moffen kijken wel uit met de geallieerden op enkele dagen afstand,' zei hij.

'Maar die vijftien dan?' had ze radeloos gevraagd. Daar had hij ook geen antwoord op.

Hoe groot was de opluchting en blijdschap toen op een avond in april, vader toch op de stoep stond. 'Bevrijd door de Canadezen,' zei hij. Hij was zwaar onder druk gezet en moest even op krachten komen, daarna was er nog maar één weg te gaan: naar huis.

Hij was broodmager, maar verder gezond, dachten ze tenminste.

Er werden weer toekomstplannen gemaakt, weer aan later gedacht, gedroomd van een mooie tijd; de vrede was nu pas echt vrede geworden nu vader Jurrien terug was.

Maar hij was niet meer de man en vader die ze gekend hadden, dat merkten ze meteen. Korter aangebonden dan vroeger, en zijn voortdurende stilzwijgen kon benauwend worden voor de huisgenoten. Zijn gedrag was teruggetrokken, alsof hij geen deel meer uitmaakte van het gezin.

Dat ging wel over, dachten ze in die eerste weken optimistisch.

Joke dacht aan haar eigen toekomst: verloving en trouwen. Met Thijs natuurlijk. Een huis, maar daar was moeilijk aan te komen, iedereen wilde graag een huis. Er waren zoveel bombardementen geweest, halve dorpen en steden lagen in puin, vooral in het oosten van het land.

Er waren woningen in aanbouw voor de gezinnen die hun huis verloren hadden, maar het waren er lang niet genoeg. Er zou nog jarenlang grote woningnood zijn.

Maar nu had Joke groot nieuws: ze konden een bovenverdieping huren... Roelie Kuipers, een weduwe en een goede kennis van de familie Molenaar, woonde alleen in een groot huis. Na enig aarzelen had de vrouw toegestemd om een gedeelte van haar huis onder te verhuren.

Joke was opgetogen tevoorschijn gekomen vanachter haar kleine schuilplaats en zag Thijs zitten op die oude, vermolmde bank. Hij rookte een stinkende oorlogssigaret.

Hij had Joke aangezien en ze wilde net uitbarsten in haar opgewonden verhaal toen hij zonder eromheen te draaien zei dat hij de verkering uitmaakte...

Het drong amper tot haar door, ze wilde doorratelen over die kans... Toen ineens besepte ze wat Thijs had gezegd, en ze vroeg verbijsterd: 'Wat zei je? Uitmaken? Hoe kom je daarbij? Is dit een grap? Dat is niet leuk, Thijs. Ik ben dat soort leukigheidjes van jou niet gewend.'

'Niks leukigheid,' zei hij bijna nors. 'Ik stop ermee.'

Ze had het gevoel een klap in het gezicht te hebben gekregen. 'Waarom?' bracht ze uit met tranen in de ogen.

Hij zweeg een tijd, rookte nerveus de sigaret op en gooide de peuk met een knipbeweging van zich af.

'Thijs, wat is er met je?' drong ze aan. Hij moest wel ziek zijn of zoiets.

Hij stond met een ruk op. 'Niks, maar ik schei ermee uit.'

'Hoezo?'

Hij deed al een stap weg van haar. 'Ik meen het. Het is over en uit.'

Over en uit, die uitdrukking hadden ze van de geallieerde soldaten vaak gehoord, *over and out*.

'Is er een ander die je beter lijkt?' wist ze nog slikkend uit te brengen.

Hij haalde zijn schouders op en deed nog een paar stappen weg. 'Nee, maar ik heb mijn redenen...'

‘Welke dan?’

‘Je moet niet naar de bekende weg vragen,’ was het enige antwoord, en toen draaide hij zich om en liep hij met grote stappen weg.

Ze keek hem overbluft na, toen gleden de tranen langzaam over haar wangen.

Hoe ze thuisgekomen was, wist ze niet meer, maar ze zag haar moeders vragende gezicht toen ze aan de keukentafel zat. Ook zag ze haar vader, die, zoals steeds de laatste tijd, in een donkere hoek van de keuken zat weggedoken, en broer Jan, die de krant las. Zus Betty was natuurlijk weg, die was altijd weg.

Moeder Stien zag meteen het verslagen gezicht van haar dochter. ‘Kind, wat is er gebeurd? Vindt Thijs het geen goed plan? Nou, me dunkt, je mag tegenwoordig blij zijn met zo’n kans.’

‘Hij heeft het uitgemaakt,’ hakkelde ze.

Moeders mond viel open; er kwam geen reactie van vader. ‘Wat zeg je?’

‘Hebben jullie woorden gehad?’ vroeg broer Jan kort.

‘Nou, dat komt wel weer in orde, hoor,’ suste moeder Molenaar meteen.

Joke schudde het hoofd. ‘Nee, hij liep zomaar weg.’

Jan legde de krant weg. ‘Waarom houdt hij ermee op?’

‘Dat weet ik niet,’ stamelde ze, en ze begon te huilen. De vernedering en de pijn om de onverwachte breuk deden zich gelden.

Jan snoof verachtelijk. ‘Hij heeft zeker iemand anders gevonden die hem beter lijkt.’ Hij keek haar nors aan. ‘Eerlijk gezegd: ik ben er blij mee; ik heb hem nooit gemogen...’

Jan was altijd stug en afstandelijk tegen zijn aanstaande zwager geweest. ‘Ik kan er niets aan doen, ik mag hem niet,’ was het korte antwoord telkens weer.

Betty had geen mening, zei ze. ‘Jij trouwt ermee,’ had ze gezegd. ‘Maar ik had wel mijn bedenkingen, al was het alleen al om zijn moeder.’

Vroeger heette Betty gewoon Bertha, maar sinds de Canadezen het dorp hadden bevrijd, noemde ze zichzelf Betty. Op Bertha werd niet meer gereageerd.

Betty had het aangelegd met een Canadees in de dagen van de bevrijding. Het had geen vastigheid betekend. Betty's vriend verdween en Betty bleef achter, verdrietig en een beetje uit het lood geslagen.

'Blij toe,' zei moeder Stien uit de grond van haar hart. 'Ik was doodsbang dat ze thuis zou komen met de boodschap dat er getrouwd moest worden en dat de vogel gevlogen bleek.'

Er waren veel jonge vrouwen in Nederland die achterbleven met een ongewenste zwangerschap, ook in hun omgeving. Toch waren er een stuk of wat jonge vrouwen uit de directe omgeving die daadwerkelijk trouwden met hun Canadees. In de loop van het laatste jaar waren ze naar hun nieuwe vaderland vertrokken, hun echtgenoot achterna.

Betty had zich er snel overheen gezet. Ze liep al een paar maanden met een buurjongen, die de goedkeuring van de ouders had. Het enige wat bleef was de naam Betty.

Nee, dan Joke, vond moeder. Ze was keurig bij haar Thijs gebleven, en nu werden er trouwplannen gesmeed. Eindelijk eens wat beter nieuws, althans dat wilde Stien graag geloven.

Nee dus. De mededeling kwam als een donderslag bij heldere hemel. Moeder Stien had eigenlijk verwacht dat Thijs opgetogen zou zijn. Bij Thijs thuis was het allemaal geen peis en vree. Dat had Joke weleens verteld en Stien wist het ook via andere wegen. Cornelia, moeder Haselaar, was geen hartelijke vrouw en stond ook niet goed bekend in het dorp.

Stien kende haar van jaren her en ze had haar dochter voorzichtig gewaarschuwd. Cornelia was geen prettige schoonmoeder. Joke had het allemaal weggewoven.

En nu? Thijs had het uitgemaakt? Waarom?

Er kon maar één reden zijn volgens de aanwezigen in de krappe keuken: er was een ander in het spel.

‘Nou, ik vind het niet netjes,’ zei Stien boos. ‘En dan niet eens toegeven dat er iemand anders is.’

‘Het laat zien wat voor iemand het is,’ zei Jan nonchalant, en hij pakte de krant weer op. ‘Wees blij toe, meisje. Dat zeg je over een paar weken ook, let op mijn woorden. Ik zeg maar zo, beter ten halve gekeerd dan ten hele gedwaald.’

Vader Molenaar zweeg, zoals hij het laatste jaar altijd deed.

Nog geen halfuur later kwam er bezoek. Femke Boers kwam binnenvallen. Dat deed ze vaker en men zag haar graag komen bij de familie Molenaar. Ze was al vanaf de lagere school bevriend met Joke. Zelfs toen Thijs op het toneel verscheen, was Femke niet naar de achtergrond verdwenen, zoals zo vaak gebeurt tussen vriendinnen.

De twee waren elkaars tegenpool, zo fors als Femke was, zo tener was Joke. Jokes haar was blond en sluijk en Femke was vrij donker met een grote bos krullen die zich maar moeilijk lieten vangen in een knot. Er slierden ook altijd losse haren rond haar hoofd, en het vreemde was, het stond haar heel goed.

Zo stil als Joke soms was, zo spontaan was Femke.

Moeder Molenaar had meer dan eens stiekem gehoopt dat Jan en Femke elkaar zouden vinden. Dat was nou echt een stel dat bij elkaar paste, vond ze. Jan had de leeftijd om zijn benen onder zijn eigen tafel te steken en voor Femke en haar familie was het ook een uitkomst.

Femke woonde niet ver bij hen vandaan, ze was als baby met haar ouders na de grote oorlog vanuit Drenthe naar hier gekomen. Vader Boers had in de twintiger jaren zijn toevlucht gezocht in de textiel in Twente. Dat was een stabielere en zekerder bestaan dan het leven van een veenarbeider, had hij gedacht.

Tot aan zijn dood in 1939, had vader Boers getwijfeld of het een goede stap was geweest.

Hij miste zijn Drentse land, hij had nooit echt zijn draai gevonden in Twente.

‘Tja, het is maar twee letters verschil, maar het was blijkbaar voor

hem een hele wereld,' had Femke weleens gezegd. Haar moeder dacht er anders over. Die was meteen thuis in het glooiende landschap van Twente. Na de dood van haar man bleef ze hier wonen met haar twee dochters. De meisjes werkten in de fabriek.

In de oorlog had het gespannen voor de drie vrouwen: geen werk, geen inkomen. Ze hadden het gered met elkaar en hun moestuin.

Femke ging bij de tafel zitten en keek rond. 'Ik kom toch niet ongelogen?' vroeg ze meteen toen ze de terneergeslagen blikken opmerkte. Zoiets had ze meteen in de gaten, dacht Stien.

'O, nee,' zei ze meteen. Als er eentje was die de geladen sfeer wat kon opruimen, was het Femke.

Ze zag hoe haar man opstond. Hij ging even naar buiten, zei hij stug. Het was hem te druk geworden, al die kakelende mensen bij elkaar.

Stien maakte zich zorgen over die houding van haar Jurrien. Dit was niet haar man, zo was hij nooit geweest. Hij was altijd een man geweest van weinig woorden, maar sinds vorig jaar leek hij een vreemde te zijn geworden. Hij nam soms amper deel aan het gezin. Hij werkte niet meer aan zijn bedrijf zoals hij altijd had gedaan.

Ze had in april, mei vorig jaar gedacht dat hij er snel overheen zou zijn en de man zou worden die hij altijd was geweest: in voor een grap, opgeruimd en soms een beetje zwijgzaam.

Het leek er niet naar, moest ze nu constateren toen de deur achter hem dichtklapte. Hij leek soms wel mensenschuw. Zijn werk als aannemer werd gedaan door Jan, die als jonge jongen het bedrijf van zijn vader was komen versterken. Jan deed het goed, zonder meer, misschien wel beter dan zijn vader. Er was zoveel werk dat er al twee nieuwe timmerlui waren aangenomen. Dat vader Jurrien weinig bijdroeg op dit moment werd niet als een zwaar gemis ervaren.

Femke keek naar Joke. Ze fronste haar wenkbrauwen, een paar flinke rimpels verschenen op haar voorhoofd. 'Zeg het eens?' vroeg ze toen bedaad.

Er viel even een stilte, toen zei Jan kortaf: 'Het schijnt dat die Thijs

er een punt achter heeft gezet. Ja, de verkering is van de baan.'

'Dat meen je niet,' zei Femke geschrokken. 'Waarom? Is er een ander die hem beter lijkt?'

Ook al, dacht Stien. Merkwaaardig dat iedereen meteen aan een andere vrouw denkt. Dat is natuurlijk meestal ook de reden. Het gras is altijd groener bij een ander.

Er kunnen toch ook andere redenen zijn? Had de moeder van Thijs, Cornelia, hem zitten te bewerken? Ach, dat had ze al die tijd gedaan. Stien kende die vrouw beter dan haar lief was.

'Wat voor reden gaf hij?' vroeg Femke kort.

'Hij gaf helemaal geen reden,' mompelde Joke verslagen, met tranen in haar ogen. Haar hele wereld was in elkaar geklapt. De toekomst was ineens weg.

Femke knikte, keek voor zich uit en zweeg.

Het zou toch niet gaan om... Femke had vanavond met Joke een eindje rond willen lopen en haar voorzichtig willen vertellen wat op ditzelfde moment door het dorp zong. Het was geen gunstig nieuws voor de familie Molenaar.

Waar het gerucht vandaan kwam wist niemand, maar het was er ineens. Femkes moeder had ronduit gezegd: 'Ik geloof er niets van. Het is niet waar.'

Femke geloofde het ook niet, haar zus Annigje evenmin.

Had die kluns van een Thijs meteen een conclusie getrokken en toen gedacht dat dit het eind van de verkering moest betekenen? Uiteraard aangevuurd door zijn moeder?

Nou, dan zou Femke hem iets vertellen. Hij zat tijdens de oorlog bij zijn tante in de gangkast verborgen. Dat was tot daaraantoe, de meeste mensen waren weggekropen.

Jokes vader had zich vanaf het begin van de oorlog beziggehouden met verboden activiteiten: bonkaarten smokkelen, identiteitsbewijzen achterover drukken, illegale kranten verspreiden en Joodse onderduikers wegbrengen en verbergen. Hij had zelfs wapens in huis gehad.

Dat was wel andere koek dan de held spelen als de oorlog voorbij was.

Ze wist eigenlijk niet of ze Thijs Haselaar graag mocht of niet. Eerlijk gezegd snapte ze Jokes keuze niet. Misschien was het jaloezie omdat Joke wel een vriendje had en Femke niet. Nee, dat was het niet alleen. Jan was ook niet gecharmeerd van de man, die zijn zwager leek te gaan worden.

‘Wat zie jij aan Thijs?’ had ze al eens aan hem gevraagd.

Jan had daar een helder antwoord op gegeven. ‘Hij weet het altijd beter dan wie ook en het draait altijd om hem. Hij lijkt precies op zijn moeder, die is net zo.’

Ja, dacht Femke toen. Zo is het wel een beetje, maar dat stuurt Joke wel bij.

En nu: afgekapt, verbroken, uit.

Moest ze zich maar stilhouden over dat geklets? Ja, en dan? Morgen hoorden ze het over de heg heen, en dan kwam het hard aan.

Ze kuchte even. ‘Ik eh... kwam eigenlijk met een nare mededeling...’

Ze had aller aandacht. Femke en een nare mededeling? Dat paste niet bij elkaar.

Ze zuchtte diep. ‘Anders hoor je het van anderen en dat zou me spijten. Want ik geloof er niks van, dat zeg ik meteen.’ Ze keek rond, zag de vragende gezichten, zelfs Joke keek haar niet-begrijpend aan.

‘Iemand verspreidt een lelijk gerucht over je vader...’

De gezichten fronsten. Er werden bliken naar buiten gericht waar vader Molenaar op de bank zat een pijp te roken van smerig ruikende, eigen gekweekte tabak.

‘Er wordt gezegd dat je vader in de oorlog dubbelspel speelde. Hij zou mensen aangegeven hebben bij de moffen...’